

EMLÉKEZZÜNK

„Lenn a délibábos Hortobágyon...”

Zárt táborok, 1950–1953

Az 1948-as „fordulat éve” után kül- és belpolitikai tekintetben egyaránt élesebbé váltak az ellentétek a polgári és kommunista értékrend között, a hivatalos terminológia szerint „fokozódott az osztályharc.” Ennek során a hegemonná vált Rákosi vezette párt- és kormánygépezet egyre erőteljesebb támadásokat indított a múlt végleges eltörlésére, az egykori, még meglévő szervezetek felszámolására s a hidegháborús készülődés jegyében a „belbiztonság fokozására.” Ennek egyik formája volt 1950 júniusában a jugoszláv határ menti járásokból többszáz szerzetes kitelepítése, majd augusztusban az Elnöki Tanács 34. tvr.-e rendelete alapján a szerzetesrendek feloszlatása, melynek során 156 szerzetesi rendház került az állam kezébe. Az „ellenállás” abban nyilvánult meg, hogy az ajtókat nem nyitották ki. Emiatt majdnem mindenütt ablakok, ajtók betörésével vagy álkulccsal vált lehetővé a rendházba való bejutás – olvasható az egyik rendőri jelentésben. A rendházak átvételekor előírták, hogy a szerzetesek polgári ruhában hagyják el az épületet. Erre a BM-rendelet szeptember 21-i határidőt adott ugyan, de Pest megyében az állami leltározási bizottság a szerzetesi ruha azonnali levetésére kötelezte őket, s akiknek nem volt polgári öltözköcsük, alsóruhában tartózkodtak a rendházban, várva a BM újabb intézkedését.

Budapestről 1951 nyarán telepítették ki az *osztályellenséget*: 5182 család 12 704 tagját – Borsod, Heves, Hajdú, Szolnok, Szabolcs, Békés, Pest megye falvaiba. Köztük 21 egykori miniszter, 5 államtitkár, 120 főtiszt, 284 báró és gróf volt. Ezek az emberek nyilván azért nem menekültek Nyugatra, mert ragaszkodtak szülőföldjükhöz, és nem terhelte őket ún. „népellenes tevékenység” sem. Bíztaik abban, hogy az „új rendszerben” is lesz hely a számukra, és nem gondolták, hogy a „népdemokrácia” pusztulásra ítéli őket. Eredetileg 6644 család 17 350 tagját vették fel a listákra, de jelentős számú *felmentési kérelem* érkezett állami szervektől, követségektől, tekintélyes vezető személyiségektől (pl. Illyés Gyula, Rusznyák István, Erdei Ferenc), amelyekben kérték a kitelepítés törlését. Különösen feltűnő a művészeti élet fertőzöttsége. Kossuth-díjas művészeink egy része rendszeresen kérte egy-egy kitelepítendő személy visszaengedését – olvasható az egyik hivatalos jelentésben.

A *mentesítettek* közt szerepelt többek között: *Ráth-Végh István*; *Háy Morné* földbirtokos – akinek egyik fia Háy Gyula Kossuth-díjas író, a másik pedig sztahanovista mérnök volt –, *Zalka Máté* unokaöccse, *Zalka Miklós* és fia, nagykereskedők; *Makai Ödönné* panziótulajdonos, *József Attila* nővére; *Romváry Gertrud* színésznő anyja; *Honthy Hanna* férje, *Rác Lajos* autókereskedő; *Szörényi Éva* húga, *Pogány* földbirtokos felesége; *Sellye Hugó* alezredes özvegye, a világhírű *Sellye-professzor* édesanyja; *Márkus László* főiskolai hallgató, gyáros család tagja; *Vásári Tamás* a Zeneművészeti Főiskola hallgatója – volt államtitkár fia –, akinek érdekében *Zathureczky Ede* emelt szót.

Arról is beszámol a hivatalos értékelés, hogy a házmesterek sajnálták és segítették a kitelepítendőket és kevés volt a lakossági feljelentés. Kónya Lajos Kossuth-díjas költő viszont versben üdvözölte a „főváros kitakarítását”.

*Közönséges dologra fogjuk
a szájtátó, konkolyvető
úri hadat – nem ezt a bosszút
nem ennyit érdemelne ő!
Ki városunkból a heréket,
rontják a pesti levegőt!*

Hasonlóan örvendező hangnemben írt erről az akcióról még jónéhány más zsurnalisztánk is. A kitelepítés eredményeként 5400 lakás üresedett meg, amelyből 1951. július 21-ig 2400-at már ki is utaltak „arra érdemes személyeknek”, 121 villát pedig – főleg a budai oldalon – további hasznosításra tartalékoltak. Ezek egy része csak évtizedek múlva került vissza – igen elhanyagolt állapotban – az eredeti tulajdonos-családokhoz.

A kitelepítések világszerte éles tiltakozásokat váltottak ki. Az USA-ban és Izraelben, főleg a zsidók kitelepítése elleni diplomáciai és sajtóvisszhang volt igen jelentős. A tel-avivi magyar ügyvivő jelentése szerint: „...alig múlt el nap, hogy ne közöltek volna friss és valós tudósítást a magyarországi zsidó deportálásokról”. A ház mesterek és kisnyilasok ismét garázdálkodnak – írta a Ben Gurion szocdem sajtója.

1952 májusában Bukarestből is kitelepítették „a nem produktív” zsidókat, akik számára – magyarországi sorstársaikkal együtt – Genfből élelmiszersegélyt ajánlottak fel. Ugyanekkor az egyik izraeli lap azt javasolta, hogy „a felesleges zsidókat, akik terhek a kelet-európai népidemokráciák számára, engedjék ki Izraelbe.”

Vas Zoltán levélben is jelezte Rákosinak, hogy „a kitelepítések nyomán általános izgalom van a budapesti zsidók között” és jogosan aggódott a „cionista szervezkedés” várható diplomáciai bonyodalmai miatt. Valószínűleg ennek ellensúlyozására is született meg az a fogalmazvány, amelynek címe: *A magyar zsidóság képviselőinek nyilatkozata*. Ez rágalmaknak minősíti a nyugati sajtóhíreket: „...a kitelepítettek volt dúsgazdag nagykereskedők, gyárosok, földbirtokosok, a Horthy rendszer hasznélvezői voltak (...) Nem tűrjük, hogy a kitelepítést zsidó-üldözésnek tüntessék fel (...) A magyar zsidóság hűséggel áll a népidemokrácia mellett” – olvasható az 1951. július 13-i keltezésű, de aláírás nélküli írásban.

1950–1952 között a déli és nyugati határsávból, valamint Miskolcra, Várpalotáról és egyéb, iparilag, stratégiaileg fontos helyekről az ÁVH megyei szervei kb. 8000 főt telepítettek át Hajdú-Bihar és Szolnok megyébe a Hortobágyon és környékén lévő állami gazdaságokba. Ezeket az „ellenséges és megbízhatatlan elemeket” családjukkal együtt azért toloncolták az un. „zárt táborok”-ba, mert „személyiségük és magatartásuk nagyobb veszélyt jelent a társadalomra, államunk belső és külső biztonságára, mint a rendőri felügyelet alá helyezett vagy a kitiltott személyeké” – hangzott a hivatalos indoklás.

A kitelepítést a 760/1939. BM rendelet 1. § alapján az azonnali végrehajtást pedig az 1929.XXX. t.c. 56. § b. pont alapján foganatosították úgy, hogy az ÁVH megyei szervei meghozták a kitiltási véghatározatot, a rendőrség pedig karhatalmi egységeket adott a végrehajtáshoz.

A „telepesek”-re vonatkozó rendelkezéseket az 1950. július 13-i 0038/1950 BM. IV. Ü. cs. sz. utasítás tartalmazta. Eszerint a telepesek a zárt területet, kijelölt lakást, munkahelyüket csak az őrsparancsnok engedélyével hagyhatják el, a kijelölt munkát kötelesek elvégezni, látogatót csak engedéllyel fogadhatnak. Minden postai küldeményt az őrsparancsnok vesz át és ellenőríz. „A telepítettek levelet és 5 kg-os csomagot – amennyiben munkájukkal és magatartásukkal azt kiérdemelték – az őrsparancsnok útján havonta egyszer kaphatnak, levelet csak magyar nyelven szabad írni. A csomag tartalma ruhanemű és egyszerű étel lehet.”

A zárt telepek létrehozását a BM és a Földművelésügyi Minisztérium (FM) 1950. évi megállapodása készítette elő, amelyben az *Állami Gazdaságok Igazgatósága* vállalta, hogy „a telepéseket megfelelő épületekben helyezi el, részükre állandó munkát, megfelelő élelmezést és egyéb ellátást biztosít ... az elhelyezés megjavítására folyamatosan építkezni fog, megfelelő építőanyagot biztosít stb.”.

A telepesek számára ekkor a következő helyeket jelölték ki:

Szolnok megyében: Tiszaszentimre 9. sz. gazdaság, Tiszagyenda-Kormó-pusztá, Tiszaigár-Piroska major.

Hajdú-Bihar megyében: Árkus, Elep, Borzas, Kónya, Polgár-tanya.

A telepesek őrzését 8–10 rendőrből álló különleges. „K-ŐRS”-ök végezték. 1950 nyarán-őszén a kijelölt gazdaságokban a kiürített istállókba, juhodályokba, fabarakokba helyezték el a telepéseket – Szolnok megyében 900 főt, a Hortobágyon pedig kb. 2400 főt. A nyári mezőgazdasági munkák keresete ekkor fedezte az élelmezési költségeket és a telepesek abban bíztak, hogy a betakarítások után visszatérhetnek korábbi lakhelyükre. Ezért nem is szor-

galmazták különösebben a szálláshelyek építését. Ígéretükkel ellentétben az állami gazdaságok sem foglalkoztak ezzel a problémával. Hiába készítették el – társadalmi munkában! – a telepeket az új szálláshelyek építéséhez szükséges vályogot, a gazdaságok nem biztosították a szükséges fa- és fedőanyagot, így az őszi esők eláztatták, tönkretették a már felhúzott vályogfalakat is. Az ellenőrzések során hiába állapították meg a BM tisztjei a fenti hiányokat, a helyzet nem változott, sőt a hideg időszak beálltával csak súlyosbodott.

Gondot jelentett az is, hogy a gazdaságok egyre kevesebb embernek tudtak munkát adni, ami tömeges nélkülözéshez vezetett, mivel hitelezésről szó sem lehetett. Az élelem és tüzelőhiányt tovább súlyosbította a tömegszállítások zsúfoltsága, amit főként a kisebb gyermekek, betegek és öregek viseltek el nehezen.

Az egyes telepek helyzetéről ránk maradtak azok a havi *rendőri jelentések*, amik számot adtak a változó létszámokról, a szálláshelyzetről, munkavégzési lehetőségekről, az élelmezés körülményeiről, az egészségügyről, a politikai hangulatról és a K-örségekről is. A jelentések többsége nyíltan feltárta a problémákat, és azokért elsősorban a gazdaságok vezetőit tették felelőssé, akik rosszul szervezték a munkát, késve fizették a béreket „könnyelműen kezelték” az ellátást, emiatt gyakran kerültek nehéz helyzetbe a telepesek. Ezeket az információkat az őrsparancsnokok részben saját tapasztalataik, részben pedig az un. „T- és B-egyenek” (=besúgó) révén szerezték és továbbították a megyei rendőrkapitányságokhoz.

Keddtől általános probléma volt, hogy kihez tartoznak a telepek? Sajnos több gazdájuk volt: elsősorban az ÁVH megyei szervei, akik a beutaló véghatározatokat meghozták, aztán a rendőrség, amelyik ezt végrehajtotta és a táborok őrzését ellátta, de felelősük volt az adott gazdaság és a területileg illetékes tanács, valamint a különféle ellátó szervek (élelmiszer, tüzelőanyag, egészségügy). Ez a *sokféle függés* lehetővé tette, hogy, az intézkedésre kötelezett hivatal „nem az én asztalom, ez rendészeti feladat” – jelszóval átutalta a telepek ügyét más „illetékes”-hez, aminek következtében még a törvényesen járó szolgáltatásokhoz sem jutottak hozzá. Például a tiszaszentimrei 9-es tanya gazdaságvezetője az iskola fűtéséhez nem akart tüzelőt adni, arra hivatkozva, hogy az a tanfelügyelőség kötelessége. A telepesek névsorát vi-

szont az őrparancsnokok nem voltak hajlandók kiadni a gazdaságvezetőknek „adatvédelmi okokból”, s így azok nem tudtak részükre munkakönyvet kiállítani, élelmiszerjegyet kiadni, OTI (=társadalombiztosítás) járulékot fizetni. Ez utóbbi következménye volt a felháborítóan hanyag egészségügyi ellátás.

A Hajdú-Bihar megyei tanács illetékesei hosszan hezitáltak azon, hogy a Kónya-tanyai telep közellátás szempontjából Balmazújvároshoz vagy Hortobágyhoz tartozik-e? Emiatt érthető, hogy akadozott az élelembeszerezés is.

A hiányos tisztálkodási lehetőségek, a zsúfoltság okozta problémák miatt a fabarakokban és hodályokban elszaporodott a poloska és a patkány, amely összerágta a telepesek élelmét, sőt ruházatát is. Ezek irtása is a gazdaságok vezetőinek feladata lett volna.

A jelentkező problémákra táboronként másként reagáltak a telepesek és a hatóságok is. Több tanyán találkozunk olyan *önszerveződésekkel*, amelyek ebben a nyomorúságban a túlélést és az emberi tartás megőrzését szolgálták. Igen érdekes dokumentuma ennek a Polgár-tanyán az a 15 pontos *kérelem*, amely 1950. október 21-én született. Ennek előzménye, hogy a Hajdú megyei PB-titkár, tanácselnök és rendőrkapitány szemlét tartott a táborokban és ők is kénytelenek voltak szembesülni az ottani riasztó állapotokkal a közelgő tél elején. Ezt követően a Polgár-tanyán is sor került egy helyi megbeszélésre, amelyen részt vett az őrparancsnok, a gazdasági vezető, az ÁVH egyik tisztje és négy telepes „bizalmi férfi”. Ezen a példanélküli értekezleten – nyilván a bizalmiak előterjesztése alapján fogalmazódott meg az alábbi 15 kérelem:

– a kormány adja írásba, hogy ők (ti. a telepesek) miért vannak itt, és meddig tartják őket itt,
– az állam fizesse ki elkobzott otthoni javaik értékét,
– a véghatározat nélkül itt tartózkodókat azonnal bocsássák el,
– járhassanak templomba, politikai és vallási sajtót olvashassanak,
– a BM engedélyezze, hogy az Igazságügyi Minisztériumhoz fordulhassanak kitelepítésük ügyében,

- legalább kéthetente Debrecenben vagy más városban bevásárolhassanak,
- az öregeket és a 12 éven aluli gyerekeket engedjék haza,
- állítsanak fel cipész- és szabóműhelyt,
- kapjanak családonként egy sertésre vágási engedélyt,
- a tél beállta előtt vásárolhassanak 400 mázsa burgonyát,
- a lakáskérdést sürgősen oldják meg,
- a huzatos konyha padlását építsék meg,
- kerékpárjaikat kérik vissza a gazdaságtól,
- Gálszécsi Tivadart költöztessék át családjához Borzas tanyára.

Ezekből azonban alig egy-két kérés teljesült.

A legnagyobb szenvedést az 1950/51. évi *téli időszak* jelentette a telepesek számára. Az őszi esőzések kezdetével a sáros utak miatt lényegében leálltak azok az anyagszállítások, amelyek újabb barakkok építését tették volna lehetővé és ezzel a szállás-helyzetten javíthattak volna. „A tiszai gazdaságban 32 fő három hétig szalma nélkül a földön aludt és meg is tetvesedett” – olvasható a december 4-i jelentésben. Hasonló volt a helyzet a többi táborban is.

Nagy gondot jelentett a *tüzelőhiány*. Több helyen vizes rizsszalmával próbáltak „fűteni”, a hevenyészett kemencékben a főzéshez szükséges tüzelő viszont hiányzott. Az eltelt hónapok alatt a „telepesek *ruházata* igen megkopott, sok részének csak nyári lábbelije és ruhája van”. Az esetleges téli munkákhoz viszont gumicsizmák kelletek volna. Így a telepesek zöme munka nélkül, pénz nélkül tengődött. Szolnok megyében még a téli ruhanemű küldését is megtiltották számukra. „Akinek munka nem jutott, valamint a munkaképtelen aggok és gyermekek *élelmezése* nincs biztosítva, miután a gazdaság díjtalanul élelmet nem ad. (...) A nem dolgozó betegek orvosi ellátásban nem részesülnek és pénz hiányában gyógyszert sem tudnak vásárolni” – írta a december 20-i összefoglaló jelentésében az egyik alezredes.

Miután az állami gazdaságok üzemi konyhái csak „saját dolgozóknak” adtak ételt, a telepések kénytelenek voltak saját, közös konyhákat szervezni, ahol a közösség a munkaképtelenekeket is eltartotta, megmentve őket az éhen pusztulástól. Az ehhez szükséges közös költségeket, főként az erdőgazdaságokban végzett munkával, valamint szatyorfonással próbálták fedezni. Ebből a kevés pénzből persze csak igen kalóriaszegény ételmezésre futotta. Gyakran hiányzott a kenyér, a cukor, a só és a tej, amelyből még a kisgyermekeknek sem jutott.

A hortobágyi telepeken némi segítséget jelentett az *élelmiszer-csomagok* engedélyezése, amiket általában szintén a közös konyhán használtak fel. A szolnoki táborokban – 1950 novemberétől ezt a „kedvezményt” hónapokon át nem adták meg. Ugyancsak hasznos kezdeményezés volt a *saját boltok* megszervezése, ahol a telepések saját céljukra vásárolhattak. Ezekre ugyanis nem vonatkozott az egyéni vásárlási tilalom.

Nagy gondot jelentett a *gyermekek helyzete*, akik a fűtetlen szállásokon éheztek, illetve néhol az ajtó és ablak nélküli barakk-iskolákba jártak. 1950. december és 1951. február között néhány telepről sikerült a 6 évnél kisebb gyerekek közül 84 főt kiadni rokonokhoz, ismerősökhöz, ahol a „hatóság” úgy ítélte meg, hogy „...a gyermek eltartása és demokratikus szellemben való nevelése biztosítva van.”

Az elaggott munkaképtelenekek kiadása a többszöri őrsparancsnoki javaslatok ellenére is megoldatlan maradt. Még olyan embertelen eljárásra is volt példa, amikor Komrópusztáról egy 93 éves, végelgyengülésben lévő elmebeteg asszonyt és egy 82 éves vak férfit az orvos beutalt a szolnoki aggok házába, de a megyei rendőrkapitányság vezetője visszazállította őket a táborba.

A táborokban „természetesen” nem tették lehetővé a templomba járást sem, mivel a nagyobb munkák idején vasárnaponként is dolgoztatták a telepéseket, és a kérések ellenére a téli szabadidőben sem adtak erre engedélyt. A tilalmat megszegve – 1950. december 24-én három Borzas-tanyai telepes asszony: Ludvig Károlyné, Szilágyi Jánosné, Berecz Györgyné – engedély nélkül – elmentek az éjfél misére Nagyivánba, ezért négy éjjeli fogda és kéthavi levéltilalom büntetést kaptak. (Ezek a bátor hitvalló asszonyok is megérdemelnék, hogy tettüket a templom falán egy emléktábla megörökítse.)

Az első évben a telepések még abban reménykedtek, hogy a „nagy ünnepek”: november 7. és december 21-e (Sztálin születésnapja) alkalmából hazatérhetnek. Ebből persze nem lett semmi, ezért a *hangulatjelentések* szerint már csak abban bíztak, hogy „majd az amerikaiak és Titóék felszabadítják őket.” A „B-egyének” arról is beszámoltak, hogy a telepések 1951 tavaszára várják a háború kitérését, amikor „a Nyugaton felszerelt magyar királyi hadsereg Titó segítségével megtámadja Magyarországot, ahol napok alatt szétzúznák a kommunizmust (...) ha Titó átlépi a határt, azonnal megkezdik az antikommunista partizán háborút.” Mások az angol ejtőernyősöket várták. Többen kijelentették, hogy „önként jelentkeznek majd szolgálat-tételre azokhoz a táborokhoz, ahol az őrs beosztottjai és a gazdaság vezetői lesznek internálva.” Az egyik telepes arról beszélt, hogy „önként jelentkeznek hóhérnak, amikor az őrs egyes tagjait és az őket idehozatókat valamint a községi párttitkárt akasztják.”

A besúgók működését is sejtették és kilátásba helyezték, hogy ha megtudják ki az, azt egy éjjel úgy ölik meg, hogy természetes halálnak tűnjön fel.” Amikor a Kónya-tanya őrsparancsnoka öngyilkos lett, többen mondogatták, hogy „a sors végzett a gazemberrel.”

Az őrzést ellátó *K-őrsök tagjai* is különböző módon viszonyultak a telepésekhez. „Ezekre az őrsőkre csakis megbízható, megalkuvást és könyörületet nem ismerő jó kommunista bajtársakat osztunk be szolgálatra” – írta jelentésében egy szemlét tartó BM-tiszt. A kivézenyelt rendőrök zöme meg is felelt az ilyen elvárásoknak, sőt igyekezett azokat túlteljesíteni. Főként az őrsparancsnokok közül jeleskedtek e téren, akik hatalmukkal visszaélve „erélyes intézkedéseket foganatosítottak”, különféle házi fenyítéseket, korlátozásokat alkalmaztak, a csomagokat elkobozták, gyakran megdézsmálták stb. Ezeket az emberéket joggal gyűlölték a telepések.

„Ha nem fogsz a bánásmódon változtatni, hamarosan lögni fogsz!” Ezt a cédulát találta a Polgári-tanya őrsparancsnoka 1950. november 20-án reggel az ablakára ragasztva. A tett elkövetésével egy volt csendőrezredest gyanúsítottak meg, aki állítólag kijelentette: „Ha hazamegyünk, megbosszuljuk magunkat és a kommunistáknak a legkisebb magját is kiirtjuk.”

Az ellenkezőjére is volt példa: több jelentésben olvashatók kemény elmarasztalások azokkal a rendőrökkel szemben, akik „lazán látták el feladatukat”. Az egyik rendőrt pl. azért vál-

tották le, mert az őrizetére bízott egyének között sok gyermekkori barátja, falubelije, jó ismerőse volt." A kormópusztai őrsparancsnokot is leváltották, mert szolgálaton kívül együtt italozott a telepésekkel. Ugyanitt az őrs két tagja is „leittasodott”, egy másik pedig a telepések szálláshelyére is bement beszélgetni. Ezért berendelték a kapitányságra, ahol kioktatták „az osztályellenséggel szemben tanúsítandó magatartásra”, és négy szabadnap-elvonással fenyegették meg. „A K-őrökön szórakozási lehetőség nincs, s az elvtársaknak ez az elszigetelődöttsége sok esetben korrupcióhoz, italozáshoz, a telepés nőkkel való viszonyhoz és egyéb szabálytalanságokhoz vezet” – állapította meg egy vezetői helyzetjelentés. Ilyen szabálytalanság volt pl. az amikor a pártiskolára küldött őrsparancsnokot helyettesítő egyik rendőrtizedes bement Hajdúszoboszlóra fürödni és mulatni egy telepés-lánnyal. Egy másik rendőr tizedes pedig három telepés-nővel mulatozott Debrecenben, illetve ugyanő egy másik alkalommal, tizedes társával együtt „harminc telepést elvitt a nagyhegyesi Földműves Szövetkezet korcsmájába, ott közösen lumpoltak, s erősen leittasodtak (...) az őrsparancsnok és a tizedes is leittasodott és a telepés nőkkel szerelmi viszonyt folytatott...” A vétkesek ellen a megyei rendőrkapitányság katonai bünvádi eljárást indított.

Az árkusi őrsparancsnok engedélyt adott arra, hogy a telepések rendőri kíséret nélkül a meggyesi csárdába menjenek szeszes ital fogyasztása céljából. Ugyanitt „az őrség tagjai eltűrik az illegális levelezést és kívülálló személyekkel való érintkezést, és ezáltal az a lehetőségük is megvan, hogy fegyvereket csempésszenek be és kémjelentéseket küldjenek Titó bandájának és a nyugati imperialista államoknak” – olvasható a kivizsgálást sürgető Hajdú megyei jelentésben.

A borzasi parancsnok többször kíséret nélkül, kerékpáron küldött be egy telepés lányt a közeli faluba bevásárolni. Ugyanitt a rendőrök együtt halásztak a telepésekkel a közeli csatornában. Ellenük is bünvádi eljárás indult. Hasonlóképpen „igen közvetlen viszony alakult ki” a tiszaiagari őrs három tagja és a telepések közt, ami odáig „fajult”, hogy három tekerics filmre vettek fel baráti jeleneteket. Ezeket a rendőröket is letartóztatták.

A felsőbb szervek igyekeztek megakadályozni ilyen „szabálytalanságokat”. A K-őrök tagjai részére a gazdaságokban megfelelő elhelyezést, külön étkezést, a téli időszakban halina-csizmát, őrbundát biztosítottak, bérezésüket pedig vezénylési pótdíjjal és veszélyességi pótlékkal is megemelték, mivel a hivatalos indoklás szerint: „Kis létszámmal, több száz gazdasági és társadalmi rendünkre veszélyes egyén felügyeletével vannak megbízva és szolgáltatukat fokozott éberséggel kell ellátniok.”

A telepések házigazdái a gazdaságok vezetői voltak, akik hasonlóan a rendőrökhöz különféle módon viszonyultak az internáltakhoz. Általában elmondható, hogy jó részük *hanyag* módon nem teljesítette azt a kötelezettséget, amelyet főnökségük miniszterialis szinten vállalt. Ez a *nemtörődömség* egyébként az itteni gazdaságok egész tevékenységére is jellemző volt. Másrészt az is igaz, hogy nem is rendelkeztek olyan kapacitással, amellyel pl. a szállás-problémát megoldhatták volna. Jó részük talán úgy gondolta, hogy csak egy rövid ideig tartó gondot varrtak a nyakukba, amittől majd hamarosan megszabadulnak. Voltak, akik csupán átmeneti rabszolgamunka-lehetőséget láttak a telepések idezúdításában. A mezőgazdaság helyzetét jól jellemzi az egykori földművelésügyi miniszter visszaemlékezése: „...a legértékesebb munkaerő – az ottani magasabb bérek miatt – az iparba húzódott és messze elkerülte az állami gazdaságokat, ahol a munkaerőhiányt a rabok egyre nagyobb mérvű foglalkoztatása és a lakóhelyéről kitelepített lakosság munkaereje enyhítette. Modern gazdálkodást sem az egyikre, sem a másikra nem lehetett építeni, ezek az állami rabszolgaság idejét múlt módszerei voltak...”

Sajnálatosan arra is több példa volt, hogy a gazdaságvezetők igyekeztek anyagilag is meg rövidíteni a kiszolgáltatott internáltakat. A borzasi vezető pl. még a szerencsétlenek bútorainak, konyhafelszereléseinek egy részét is elkobozta. Ez vezethetett oda, hogy az egyik telepés férfi – a hivatalos jelentés szerint – „az irodájában megtámadta és kézzel ütlegelte...” Ezt a korrupt vezetőt 1951 szeptemberében sikkasztás miatt hat évi börtönrre ítélték.

A negatívumok mellett szerencsére volt példa szép, *emberi szolidaritásra* is a gazdaságok „szabad” dolgozói részéről. „Többen vannak, akik sajnálják a telepéseket és így nem kellő szigorral dolgoztatnak velük” – panaszkodik az állami gazdaság dolgozóira az egyik „éber” őrsparancsnoki jelentés. A kócspusztai brigádvezetőt le is váltották, mert ebédszünetben két főt elengedett a kocsmába. Kónya tanyáról is azt jelentették, hogy „egyes gazdasági vezetők a te-

lepésekkel összebarátkoznak." Elrettentő példaként említik az egyik állattenyésztési brigádvezetőt, aki alapfokú szemináriumvezető léteire tegező viszonyban van az egyik telepessel (...) Polgár-tanyán „az agronómus összeölelkezve jár a telepésekkel s ugyanakkor díjtalanul saját házánál foglalkoztatja őket. Ugyanitt jelentette ki a gazdaságvezető az internáltaknak, hogy: – Bármilyen problémájuk van, csak vele közöljék majd ő elintézi (...) Ugyanő volt az, aki nem volt hajlandó előre közölni az őrsparancsnokkal, hogy hová viszik dolgozni az embereket. A sikkasztás miatt leváltott borzasi vezető helyére került új gazdaságvezető még azt is kijelentette, hogy „nincs szükség rendőri őrizetre!” Bizalma jeléül hét internált-szakembert foglalkoztatott a gazdaság irodájában a könyvelés, bérszámfejtés, tervezés segítésére. Az egyik „osztályidegen” mérnököt még olyan „szigorúan bizalmas” feladattal is megbízta, mint a rizstelep tervezése, másokat pedig a szintén titkos helyi térképkészítéssel is. Ez felháborító liberáliszmusnak számított abban az időben! Hasonló súrlódások más telepeken is előfordultak a rendőrök és a gazdasági vezetők között.

Az értelmetlen rendőri „túlbugzóság”, mint pl. a szolnoki telepeken. a levél- és csomagtilalom, vagy a közös konyhai beszerzések korlátozása, a „szabadok” döntő többségétől is természetes együttérzést váltott ki. „Az állami gazdaságok dolgozói és a környékbeli lakosok segítik a telepéseket illegális kapcsolatok kiépítésében. A szétszórtan való foglalkoztatottság miatt az őrzésre kirendelt bajtársak nem tudnak közvetlen felügyeletet gyakorolni a telepések felett, s így azok a táborok szabályait rendszeresen kijátsszák (...) lehetőségük van nemkívánatos elemekkel érintkezni és a környékbeli kulákkokkal, valamint a politikailag fejletlen munkásokkal összejátszani” – olvasható az egyik tiszti jelentésben.

A fentieket támasztják alá azok a visszaemlékezések is, amelyek szerint a környékbeli tanyákról rendszeresen bejártak az asszonyok például a Pirooska-majorba „tejet, túrót, tojást hordtak a deportáltaknak.” Az egyik nagyváni lakos titokban hordta a kitelepítettek számára a leveleket és a válaszleveleket.

A nehezen átvészelt 1950/51-es tél után némi javulást jelentett a kedvező tavaszi időjárás, bár több telepről jelentettek még meghűléses megbetegedéseket, járványos influenzát és szőlőbetegségeket a gyatra egészségügyi ellátásról is. „Az orvos csak havonta egyszer megy ki az állami gazdaságba, az orvossághoz való receptet pedig csak több hét múlva küldi ki” – panaszozik a borzapusztaiak. Hol volt itt az orvosi eskü?!

Ilyen szempontból szerencsések voltak a komrópusztaiak, akiknek saját telepes orvosuk volt. Meghatározó tényező volt a munkalehetőség, amely szinte telepenként változóan, de a tavaszi időszaktól kezdve általában bővült. A fakitermelés, kender- és nádfeldolgozás mellett a rizsgátak építése és a hagyományos tavaszi mezőgazdasági munkák (kapálás, kaszálás) 10–30 Ft-os napszámot jelentettek. Erre azért is nagy szükség volt, mert az ínséges munkanélküli téli hónapok után pl. Borzas-tanyán „több olyan család van, akik a kenyeret sem tudták kifizetni”, és pénzhiány miatt az üzemi konyhán márciusban sem volt hús. Ugyanakkor a közeli Árkus-tanyán – ahol 345 főből 229 fő dolgozott – február hónapra 2 db szarvasmarhát és 4 db hizott sertést kaptak élelmiszerükre. Ugyanitt áprilisban közös pénzükből – a megyei tanácstól kapott élelmiszerjegyek alapján – 18 mázsa lisztet, több mázsa sót, burgonyát, káposztát, 50 kg kávé, szalonnát vásároltak a hortobágyi központban. Saját üzletükben, amelynek forgalmáról szabályos pénztárkönyvet vezettek, még pipere és luxus-cikkeket is vásárolhattak.

Kónya-tanyán is a tavaszi munkavégzés eredményeként tudták áprilisban 30 ezerről 8 ezer Ft-ra lecsökkenteni téli étkezési tartozásukat. Közös konyhájukról általában 4–5 Ft-ért kapták a napi ételt, ami igen kedvező, ha figyelembe vesszük, hogy, 1–2 Ft volt egy tojás ára. A tavaszi időszakban abban reménykedtek, hogy április 4-e alkalmával majd hazazárják őket. Ezt arra alapozták, hogy újabb deportált csoportok érkeztek a telepekre s úgy gondolták, hogy ezek váltják majd fel a „régieket”. Mások változatlanul a háborútól remélték szabadulásukat. A koreai konfliktus kiszélesedésével a Szovjetunió és az USA közti háború kitörésével számoltak, amikor „Amerika fel fogja szabadítani mindazokat az országokat, amelyek kommunista bitorlás alatt állnak, meg fogja menteni a világ népeit a kommunizmustól.” Még olyan fantasztikus hírek is szárnyra keltek, hogy Zöld Sándor volt belügyminiszter nyugatra szökött, ott az egyik magyar hadsereg parancsnoka, a határon hagyott egy levelet, amelyben azt írta, hogy Nagy Ferencsel együtt térnek vissza. (Ő volt az, aki a letartóztatástól való félelmében kiirtotta családját, majd öngyilkos lett.) Az egyik polgár-tanyai telepes szerint olyan köze-

li a háború kitörése, hogy ő addig nem is borotválkozik és erre kéri a többieket is. Egyik telepes grófnő pedig „arra agitálja az asszonyokat, hogy tartalékolják erejüket a közeli fel szabaddulásra”, amikor majd leszámolnak a gazdasági vezetőikkel és az őrséggel.

1951 nyarán újabb csoportok érkeztek. Júniusban létesült az *elepi* tábor. Az új lakókat a kiürített istállóknak helyezték el a földre hintett szalmára. Két család 2–3 négyzetméter területet kapott 20–30 kg-os csomagjaikat a fejükhöz tették. Mosakodni az udvaron lévő marhavályúhoz mehettek. A táborokat drótkerítés vette körül egy figyelő őrtoronnyal.

Balla József egykori szabad fogatos visszaemlékezése szerint az új telepeseket úgy jelentették be a dolgozóknak, hogy „jönnek a nyári aratómunkások”. Ezeknek a zöme nem igen ismerte és nem is bírta a nehéz mezőgazdasági munkát, hiszen iparosok, kereskedők, értelmiségiek voltak, így a teljesítménybérük is messze elmaradt a „szabad” paraszti alkalmazottakétól. Ráadásul tőlük még a szokásos „aratási pálinkát” is megvonták – rendőri utasításra.

Ezekeiről a hónapokról szól az a *névtelen levél*, amelyet torzított nyomtatott nagybetűkkel írtak a BM-nek 1951. augusztus 1-jén Árkus-tanyáról: „Az internáltakat látástól vakulásig dolgoztatják (...) alig keresnek annyit, amennyit félének. Az őrsparancsnok a részükre érkező csomagokat nem kézbesíti ki a címzettnek, hanem szemkitörésléshől néhányat kioszt a gyerekek közt, a többit pedig elzsebeli, ez nagyon rossz fényt vet a demogradikus (sic) rendőrségünkre és tekintélyét alá ássa (...) Ha a csomagküldést megtiltják, az aratás-cséplés nehéz munkájába a dolgozók fele éhen hal. A Hortobágyra kényszermunkára deportált családok sorsát már nem csak az ország lakossága, hanem az egész világ figyelemmel kíséri. Ezért valakinek felelni kell, mert ez a végtelen kizsákmányolás és embertelen brutális bánásmód, amit ezekkel a rendőrség elkövet nem közönséges. Éjjel-nappal, hétköznap, vasárnap hajtják őket, mint az állatot. A deportáltak megbűnhődtek, ha valamiben hibásak voltak is. (...) Embertelenség és nem demokratikus eljárás minden előzetes kivizsgálás és bírói ítélet nélkül ártatlan embereket és családokat békés otthonukból kidobni, javaikat elkobozni, és az ország ellenkező részére deportálni és internálótáborokba rendőri felügyelet mellett kolhozokba tömöríteni, ahol az éhhalál fenyegeti őket. Ezért nem volt érdemes a béketáborba tömörülni, és ha ezen nem változtatnak, a béketábor könnyen felbomolhat. A nőket, gyermekeket engedjék szabadon! Sürgősen vizsgálják ki a helyzetet” – olvasható a levélben.

A hatóságok cinizmusára jellemző, hogy a telepesekre is ráerőltették a *békekölcsön jegyzést*. Ezt azonban a horvát és sváb telepesek többsége megtagadta, mondván: „A kommunisták békéjére nem jegyeznek kölcsönt, mert amíg béke lesz, addig nekik nem lesz szabadságuk.” Mások azt hangoztatták, hogy a „békekölcsönbe számítsák be azt, amit ők otthon hagytak”, illetve „ha ellenségnek számítunk, ne kelljen a békekölcsönünk sem...” Voltak persze, akik a békekesség kedvéért átlagosan 100 Ft-ot jegyeztek. Őket a többiek a jegyzés után „elvtárs”-nak szólították...

Különösen kemény legények voltak azok a *jugoszláv és görög deportáltak*, akiket 1951 nyarán hoztak a táborokba. Ezek a férfiak éveken át partizánként harcoltak a német megszállók és a monarchisták ellen, amikor viszont Titót kiközösítették a „táborból” veszélyes „imperialista ügynökként” kezelték őket. A rendőri jelentések szerint ők voltak a legmakacsabb lázítók: „Azt hangoztatják, hogy Magyarországon fasizmus van nem demokrácia, mert ők a szabadságért harcoltak, és istállóban helyezték el őket (...) sem ágyuk, sem takarójuk nincs (...) írni fognak Sztálinnak (...) stb.” – olvasható az egyik jelentésben, ahol azt javasolja az őrsparancsnok, hogy vigyék el őket a táborból máshová. A rendőrök félelmét igazolta, hogy közülük többen a szökést is megpróbálták.

1951 őszén – a BM sürgetésére – a Nyugdíj Intézet beszüntette a telepesek *nyugdíját*, ami főként az idős, munkaképtelen embereket hozta kétségbeesett helyzetbe. Ugyanakkor az FM végre kiutalt 260 ezer Ft-ot az állami gazdaságoknak azzal a megkötéssel, hogy ezt a pénzt – amely a telepesektől elkobzott állatok, felszerelések becsült összege volt – a táborokban folyó építkezésekre, javításokra, illetve a rokkant telepesek segélyezésére kell fordítani. A nyári időszakban főként az aratás, cséplés elvégzéséhez osztották be a telepeseket. A nehéz, napi 12–14 órai munka ellenére változatlan problémák voltak az ellátásukkal. Komrópusztán „előfordult, hogy reggelit, ebédet nem kaptak, három napig só nélkül főztek. A tiszaiágariak ebédre is csak egy tál főzeléket kapnak.” Több helyen csak júliusban kapták meg márciusi munkabéreibet.

Márfyy őrnagy 1951. július 27-i jelentése szerint Hajdú és Szolnok megye területén 8 zárt telepen összesen 2457 személyt tartottak fogva, akiknek 65%-a volt munkaképes. Szeptember végére öt Hajdú megyei és négy szolnoki telepen már 3029 főre emelkedett a számuk és 40%-uk volt munkaképtelen agg és gyermek.

A közeledő tél ellenére ebben az évben sem sikerült megoldani az *ellátás és elhelyezés gondjait*. Sőt a helyzetet rontotta az újabb telepések érkezése, ami részben növelte a zsúfoltságot, részben új táborok létesítését tette szükségessé a hortobágyi térségben (Ebes, Tedej). Így 1951 decemberére már 10 telepen 4021 főt tartottak fogva. Közülük többen még decemberben is sátrakban laktak. Árkus-tanyán a meglévő istállók egy részét is el kellett hagyniuk, mert oda télre a tenyészállatokat hozták vissza. Innen 250 főt Faluvégalmára és Szásztelekre költöztették át.

A *szükségzállásokon* benzines hordókból kialakított „kemencék”-ben próbálták fűteni. 1951. december 23-án a BM illetékesei ismételtén sürgették a földművelésügyi minisztert a hiányok pótlására, a rendszeres munkaalkalmak a létminimumot biztosító kereset, tüzelőanyag, stb. előteremtésére. A hideg *őszi esőkben* az elhasználódott lábbelikben, rossz munkaeszközökkel végzett répaszedés, burgonya- és kukoricabetakarítás, dohányválogatás, silózás alig 1–2 Ft napszámot jelentett a telepesek számára, ami az étkezés jelentős romlásával járt. A mihályfalvi telepről azt jelentették december 13-án, hogy „az üzemi konyhának csak 20 mázsa káposztája van (...) reggelre tea vagy feketekávé, délben két fogás, de gyenge, tápértéke nincs, hetente egyszer van hús. Vacsora tea vagy kávé.”

Változatlanul megoldatlan maradt a kitélepített *gyermekek kötelező iskolai foglalkoztatása* is, hiszen erre a célra sem megfelelő helyiség, sem felszerelés, sem pedagógusok nem álltak rendelkezésre. Nyaranként ez nem jelentett gondot. Ekkor a nagyobb gyerekek az idénymunkák mellett, pl. gyógynövények gyűjtésével foglalkoztak. A tanítási időszakban a környező tanyák gyerekeivel együtt jártak a közeli iskolákba. Ahol ilyen lehetőség nem volt, a gazdaságok megpróbálkoztak saját iskola kialakításával, de ebben nem volt sok köszönet. „Az iskola tető alatt van, csak az ajtó és ablak hiányzik, a tanulás ettől eltekintve folyamatban van” – jelentik decemberben Árkus-tanyáról. Több helyen a telepesek maguk szervezték meg és fizették a gyermekek foglalkoztatását „saját tanerővel”. Így pl. Borzason egy harmadéves tanítóképzős lány foglalkozott 23 gyerekkel. Elepen az 1951/52-es tanévben két telepes tanítónő foglalkozott 48 gyerekkel a télen is fűtetlen iskolában. Kónya-tanyáról is azt jelentették, hogy a hiányos ruházat és a hideg miatt „a gyerekek tanulási kedve csökken.” Itt egy pedagógus 72 gyerekkel foglalkozott – tankönyvek nélkül! Piroska-tanyán viszont megszűnt a tanítás, mert a „szabad” tanítónő elköltözött.

A *megfázások* miatt Árkus-tanyán a gyermekek közt szamárköhögés-járvány ütött ki, ami a fiatalabb anyákra is áterjedt. Az orvostól védőoltást kaptak. Elismerés illeti azt az orvost, aki hetenként meglátogatta a telepeseket és sürgős esetekben soron kívül is kijárt a betegekhez.

A kitélepítettek érdekében hozzátartozóik kezdettől fogva próbálkoztak *felmentésüket* elérni. Ezekkel a kérvényekkel, azonban a 1950-51-ben a hivatalos szervek nem foglalkoztak. 1952 nyarától jelentősen megnőtt ezek száma – mint, ahogy a telepeseké is – ezért elindult egy igen lassú hivatali procedúra, amelynek során az ÁVH-hoz érkező kérelmeket leküldték a megyei rendőrkapitányságokhoz, ezek kikérték helyi tanács- és pártszervezet véleményét, a „beutaló” megyei ÁVH-szervezet javaslatát – amit az nagy késéssel vagy egyáltalán nem adott meg. S ha mindez együtt volt, az anyagot visszaküldték a BM-be, ahol az AVH megbízottja ráírta az ügyiratra, hogy a kérelmező szabadon bocsátható-e vagy kérelme elutasítandó. A BM ezután leküldte a „végzést” a megyei rendőrkapitányságnak, ahol eszerint alakult a telepes további sorsa.

A politikai vezetés továbbra is a táborok fenntartását, a létszámok növelését szorgalmazta. Ennek eredményeként 1952 decemberében már 12 *állami gazdaságban* 8000 főre emelkedett a deportáltak létszáma, de életkörülményeik az előző évekhez viszonyítva sem rendeződtek. Az állami gazdaságok területén istállóban és egyéb gazdasági épületekben zsúfoltan voltak elhelyezve. Lakásvizonyaik a legtöbb helyen nem feleltek meg az egészségügyi követelményeknek. Külön mosdóhelyiségek, betegszobák nem voltak. Az új lakóházak építéséhez a vályogot a telepesek kivetették ugyan, de a gazdaságok által beszerzett hiányos tetőfedő- és faanyag miatt a házfalak tönkrementek. Ebesen és Polgár-tanyán még sátrakban is laktak. Hi-

ányzott a téli tüzelő, ami megfázásos betegségekhez, járványokhoz vezetett. A téli hónapokban a telepések 50%-át csak az állattenyésztésben, fuvarozásnál, egyéb belső munkáknál, esetleg halastó építkezésnél, fakitermelésnél tudták alkalmazni.

A gondok megoldására az Állami Gazdaságok és Erdők Minisztériumának szakemberei egy átfogó *magyar GULAG-programot* dolgoztak ki, amelynek lényegesebb pontjai a következők:

- A végleges letelepítés érdekében új településeket, falvakat kell létesíteni az állami gazdaságok központjaiban a minisztérium által elkészített tervek szerint. Erre a célra a gazdaságok 200-300 négyszögöles telkeket bocsássanak a telepések rendelkezésére, akik kitermelik a szükséges vályogmennyiséget és szakemberek irányítása mellett felépítik lakóházaikat. Ehhez építkezési anyagokat (fa, cserép) a gazdaságok adják.

- Meg kell szüntetni a gyerekek kiadásának engedélyezését, mert a telepések ezután már kevésbé kötődnének a zárt területhez, nem építenének ott lakást, könnyebben megszöknének stb.

- A Közoktatási Minisztérium rendezzen be a zárt területeken megfelelő iskolákat, kellően felszerelve, és ellátva megbízható állami tanítókkal.

- Az állami gazdaságok minisztériuma a telepések számára egész évben adjon munkát, illetve kereseti és megélhetési lehetőséget. Pl. téli időszakban nádfeldolgozó üzem, háziipari kosárfonó műhelyek stb. létesítésével.

- Hortobágy központtal egy hatékonyabb, technikailag jól felszerelt rendőri kirendeltséget kell létrehozni az összes telep egységes ellenőrzése végett.

Ezek a nagyszabású tervek *Sztálin halála* után már nem valósulhattak meg. A sors fura finitora, hogy a telepések a korábbi években a „nagy vezér” születésnapjától várták az amnesztiát, de azt csak a halála hozta el nekik.

1953 júniusában az MDP Központi Vezetősége határozatot hozott többek közt az *internálótáborok feloszlásáról* is. Ezt követően a párt politikai bizottsága július 22-én hozott határozatában részletesen szabályozta az *amnesztia* feltételeit. Ennek idevonatkozó fejezete szerint:

- A Hortobágy zárt területén élő 7244 kitelepített közül 15 éven aluli 1099 fő, 50 éven felüli 2171 fő. Társadalmi helyzetük szerint: 2057 kulák, horthysta katonatiszt, tisztviselő és 1467 fő egyéb „deklasszált elem”. Ha ezt a két számot összeadjuk: 3524 „osztályidegen” jön ki, marad viszont 3720 ebbe a kategóriába nem sorolható munkás, paraszt, értelmiségi, akik a „dolgozó nép”-hez tartoztak, és akiket talán emiatt nem említi a párthatározat.

- A hortobágyi telepések 1953. augusztus 1. – szeptember 30. között távozhatnak.

- Akik korábbi lakóhelyükön fokozott veszélyt jelentenek, eredeti lakóhelyükre nem térhetnek vissza.

- A telepések eredeti lakóhelyén maradt ingó- és ingatlan vagyonukért lakásukért kártérítést nem kaphatnak.

Érdemes emlékeztetni arra, hogy az ugyanekkor rehabilitált pártvezetők több tízezer Ft-os „segélyeket”, új lakásokat, berendezéseket kaptak.

Ez a párthatározat még arra is felhívta a figyelmet, hogy a telepések között a hortobágyi gazdaságokban *toborzást* kell folytatni, és szerződéseket kell kötni a szükséges munkaerő visszatartására. Ezzel a lehetőséggel azonban nem sokan kívántak élni. Szeptember 19-én 3374 személy tartózkodott még a lassan kiürülő hortobágyi táborokban.

A még élő egykori telepések közül a rendszerváltás után sokan ellátogattak a Hortobágyra és szenvedéseik színhelyein több emléket állítottak.

Dr. Tóth József

Források: Országos Levéltár XIX. B. 1. j. 40. doboz, 276f/65; Kiszely Gábor: ÁVH Korona Kiadó Bp. 2000.; Hegedűs András: A történelem és a hatalom igézetében Kossuth Kiadó 1988.; Kitaszítottak I. kötet Alterra Kiadó 2000.; Hajnal Imre, Balla József, dr. Kenyeres Imre, Köszegi János visszaemlékezései; Némethi Gábor: Vasutasok pokoljárása. (Hatvány L. Múz. füzetek 11.).